

УДК 346.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.46>

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ

Олюха В.Г.,*доктор юридичних наук,**провідний науковий співробітник**Державної установи**«Інститут економіко-правових досліджень**імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»*

ORCID: 0000-0002-3339-1154

e-mail: vitalii70oliukha@gmail.com

Лига А.І.,*аспірант,**Державної установи**«Інститут економіко-правових досліджень**імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»*

ORCID: 0000-0002-5171-47X

e-mail: liga_ne@meta.ua

Олюха В.Г., Лига А.І. Господарсько-правові аспекти захисту прав споживачів.

Стаття присвячена дослідженню конструкції «захист прав споживачів» як складової господарського правопорядку. Сталий розвиток нашої країни можливо вирішити у контексті забезпечення прав споживачів, оскільки розвиток економіки не можливий без надійного функціонування споживчого ринку. Тільки захищений та впевнений споживач здатен створити умови для сталого розвитку підприємства навіть у несприятливих умовах широкомасштабної військової агресії. Саме споживач на мікроекономічному рівні приймає рішення про спрямування своїх грошей, чим здійснює своєрідний економічний вплив на суб'єктів господарювання. Тому захист прав споживачів не може зводитись тільки до відновлення вже порушених прав, оскільки це не дозволяє запобігти їх повторенню.

Зроблено висновок, що попередження порушень прав споживачів вимагає від держави впровадження превентивного підходу для недопущення та попередження таких порушень, що є можливим у межах забезпечення дотримання господарського правопорядку. Для цього держава має забезпечувати дотримання вимог правомірної господарської діяльності, зокрема правил щодо чесної конкуренції та запобігати зловживанню монопольним становищем та іншим видам спотворення конкуренції, а також проявам недобросовісної конкуренції у сферах економічної діяльності, дотичних до споживчої сфери. Ці завдання можливо вирішувати тільки за умови запровадження відповідної державної економічної політики. Для забезпечення інтересів та прав споживачів має відбуватись консолідований вплив державних ор-

ганів, органів місцевого самоврядування, а також саморегулювальних організацій бізнесу та споживачів, який забезпечить дотримання високих стандартів ведення господарської діяльності, що відбувається у організаційно-господарських відносинах. Також забезпечення дотримання прав споживачів має проводитись в органічному взаємозв'язку господарсько-виробничих та внутрішньогосподарських відносин, оскільки це дозволяє створити систему дотримання стандартів якості товарів, робіт та послуг, що реалізуються споживачам.

Ключові слова: господарський правопорядок, споживач, захист прав споживачів, господарські правовідносини, захист економічної конкуренції, сталий розвиток.

Oliukha V.H., Lyha A.I. Economic and legal aspects of consumer rights protection.

The article is devoted to the study of the construction "protection of consumer rights as a component of the economic legal order". The sustainable development of our country can be solved in the context of ensuring the rights of consumers, since the development of the economy is not possible without the reliable functioning of the consumer market. Only a protected and confident consumer is able to create conditions for the sustainable development of the enterprise even in adverse conditions of large-scale military aggression. It is the consumer at the microeconomic level who decides on the direction of his money, thereby exerting a kind of economic influence on business entities. Therefore, the protection of consumer rights cannot be reduced only to the restoration of already violated rights, since this does not allow to prevent their repetition.

It was concluded that the prevention of violations of consumer rights requires the state to implement a preventive approach to prevent and prevent such violations, which is possible within the limits of ensuring compliance with the economic legal order. For this, the state must ensure compliance with the requirements of legitimate economic activity, in particular, the rules on fair competition and prevent the abuse of a monopoly position and other types of distortion of competition, as well as manifestations of unfair competition in areas of economic activity related to the consumer sphere. These tasks can be solved only under the condition of the introduction of the appropriate state economic policy. In order to ensure the interests and rights of consumers, there should be a consolidated influence of state bodies, local self-government bodies, as well as self-regulatory organizations of business and consumers, which will ensure compliance with high standards of conducting business activities that take place in organizational and economic relations. Also, ensuring the observance of consumer rights should be carried out in the organic interconnection of economic-production and intra-economic relations, as this allows for the creation of a system of compliance with the quality standards of goods, works and services sold to consumers.

Key words: economic legal order, consumer, protection of consumer rights, economic legal relations, protection of economic competition, sustainable development.

Постановка проблеми. Указом Президента України «Про цілі сталого розвитку на період до 2030 року» №722/2019 від 30 вересня 2019 року були окреслені серед іншого і завдання щодо сприяння поступальному всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, поліпшення харчування, забезпечення переходу до раціональних моделей споживання. Ці завдання можливо вирішити у контексті забезпечення прав споживачів, оскільки розвиток економіки не можливий без надійного функціонування споживчого ринку. Тільки захищений та впевнений споживач здатен створити умови для сталого розвитку підприємства навіть у несприятливих умовах широкомасштабної військової агресії. Саме споживач на мікроекономічному рівні приймає рішення про спрямування своїх грошей, чим здійснює своєрідний економічний вплив на суб'єктів господарювання. «Залізне правило ринку холодне, жорстоке та безжалісне: якщо у вас немає досить великої групи людей, яка справді хоче те, що ви пропонуєте, то шанси побудувати життєздатний бізнес дуже хиткі.» [1, с.49].

Недаремно однією з конституційних основ правового господарського порядку в нашій країні визначено захист прав споживачів (ч.2 ст.5 ГК України). Забезпечення захисту прав споживачів у контексті виконання завдань підтримання

правового господарського порядку здатне створювати додаткові гарантії дотримання прав споживачів суб'єктами господарювання та на цій основі забезпечувати сталий розвиток суспільства.

З огляду на викладене, **актуальним** є визначення можливостей господарсько-правового впливу на забезпечення захисту прав споживачів.

Стан опрацювання проблеми. Господарсько-правове забезпечення сталого розвитку дослідили А.Г. Бобкова, Т.С. Гудіма, Р.А. Джабраїлов, Я.В. Петруненко, В.А. Устименко, О.В. Шаповалова. Проблеми правового господарського порядку розкрили у своїх наукових працях М.Д. Василенко, Д.В. Задихайло, Г.Л. Знаменський, О.П. Подцерковний. Захист прав споживачів як цивільно-правової категорії на дисертаційному рівні розкрили Г.А. Осетинська, О.П. Письменна, О.Ю. Черняк, Г.Б. Яновицька. Проте питання захисту прав споживачів у контексті дотримання господарського правопорядку не досліджувалось.

Метою цієї статті є дослідження категорії захист прав споживачів як складової господарського правопорядку.

Виклад основного матеріалу. «Споживання і справедлива торгівля - один із основоположних принципів будь-якого демократичного суспільства, а захист прав людини як споживача є об'єктивною, незворотною закономірністю розвитку та однією з найважливіших ознак такого суспільства» [2, с.74]. В той же час у Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 217-р від 29.03.2017 року констатується - притягнення суб'єктів господарювання за порушення прав споживачів не забезпечує попередження повторних порушень таких прав, що вимагає від держави впровадження превентивного підходу для недопущення та попередження таких порушень. Незважаючи на те, що з моменту виходу вказаної Концепції і до часу виходу даної статті пройшло декілька років, ситуація на краще не змінилась. На наш погляд, реалізація цього важливого завдання можлива і доцільна саме у межах забезпечення дотримання господарського правопорядку з огляду на таке.

Як слушно вказує М.Д. Василенко, зміст господарського правопорядку складає впорядкованість суспільних відносин, яка виражена в правомірній поведінці їх учасників [3, с.194]. Тому у контексті правового господарського порядку захист прав споживачів не може зводитись тільки до відновлення порушеного права споживача, а головним завданням є саме недопущення та попередження таких порушень під час ведення підприємницької діяльності. Також і одночасне по-

рушення суб'єктом господарювання прав значної кількості споживачів ефективно може усунуватись при відновленні правового господарського порядку.

На макроекономічному рівні державний вплив має головним чином забезпечувати дотримання встановлених правил щодо чесної конкуренції, запобігати зловживанню монопольним становищем та іншим видам спотворення конкуренції, а також проявам недобросовісної конкуренції у сферах економічної діяльності, дотичних до споживчої сфери.

Варто зазначити, що ч.2 ст.5 ГК України визнає серед конституційних основ господарського правопорядку також забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції. В той же час порушення вказаних вимог правомірної господарської діяльності може призводити і до порушення прав споживачів. Як правило ці порушення відбуваються щодо значної кількості споживачів та/або на макроекономічному рівні. При цьому складність захисту для споживача полягає в тому, що такі порушення правового господарського порядку суб'єктами господарської діяльності можуть споживачами не сприйматись як порушення їх прав або взагалі не усвідомлюватись, внаслідок неухважності або недостатності відповідних знань.

Наприклад, зловживання монопольним (домінуючим) становищем згідно ч.1 ст.13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» є дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, який займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умов існування значної конкуренції на ринку. Складність цієї категорії вимагає наявності економіко-правових знань для її розуміння, які не кожен споживач має. Реалізації заходів захисту конкуренції у підприємницькій діяльності покладена на Антимонопольний комітет України, який є державним органом зі спеціальним статусом, що може ефективно захищати права споживачів, у разі порушення монополістичного прав значної кількості споживачів.

Так, Антимонопольним комітетом України розглянута справа № 143-26.13/101-19/45-19 та відновлені права значної кількості споживачів, порушених внаслідок зловживання монопольним становищем. Група «Чернігівгаз» в особі АТ «Оператор газорозподільної системи «Чернігівгаз» та ТОВ «Чернігівгаз збут», займаючи монопольне становище на ринку, з жовтня 2018 по серпень 2019 року донараховувала об'єми

використаного природного газу понад обсяги, визначені лічильниками при здійсненні комерційних розрахунків, при різному застосуванні норм законодавства учасниками і Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. Тільки після розгляду справи АМК України дії групи «Чернігівгаз» в особі АТ «Чернігівгаз» та ТОВ «Чернігівгаз збут» було визнано зловживанням монопольним (домінуючим) становищем на ринку та на АТ «Чернігів газ» було накладено штраф у розмірі 10 639 355 грн, на ТОВ «Чернігівгаз збут» штраф у розмірі 2 620 468 грн. Також групи «Чернігівгаз» в особі АТ «Чернігівгаз» та ТОВ «Чернігівгаз збут» зобов'язали припинити порушення законодавства про захист економічної конкуренції та усунути наслідки порушення законодавства про захист економічної конкуренції шляхом здійснення перерахунку споживачам починаючи із жовтня 2018 року [4].

Спотворення економічної конкуренції може відбуватись не тільки зловживанням монопольним становищем, але і антиконкурентними узгодженими діями суб'єктів господарювання, що може призводити до порушення прав споживачів. Проте запобігання цим порушенням або швидке відновлення спотвореної недобросовісними діями економічної конкуренції має проводитись у рамках відповідної економічної політики держави для підтримання правового господарського порядку.

Закон «Про захист прав споживачів» у п. 14 ч.1 ст. 1 визначає, що нечесна підприємницька практика - це будь-яка підприємницька діяльність або бездіяльність, що суперечить правилам, торговим та іншим чесним звичаям та впливає або може вплинути на економічну поведінку споживача щодо продукції. Одним із розповсюджених видів нечесної підприємницької практики є недобросовісна конкуренція.

Стаття 1 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» встановлює, що недобросовісною конкуренцією є будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності. Взагалі вказаний Закон містить 15 видів порушень, які кваліфікуються законодавцем як недобросовісна конкуренція. На нашу думку права споживачів можуть порушуватись безпосередньо такими з них: неправомірне використання позначень (ст.4); неправомірне використання товару іншого виробника (ст.5); копіювання зовнішнього вигляду виробу (ст.6); порівняльна реклама (ст.7); дискредитація суб'єкта господарювання (ст.8); досягнення неправомірних переваг у конкуренції (ст.15); поширення інформації, що вводить в оману (ст. 15-1). Як свідчить щорічна звітність АМК України поширення інформації, що вводить в оману є основним серед порушень умов до-

бросчесної конкуренції. «Традиційно, у 2021 році найбільша кількість виявлених та припинених фактів недобросовісної конкуренції стосувалася порушення ст. 15-1 Закону, яка полягає в отриманні необґрунтованих переваг над конкурентами шляхом введення в оману споживачів» [5].

Такі порушення споживачам виявляти самостійно складно, також як і інші порушення умов добросовісної конкуренції, зокрема щодо неправомірного використання ділової репутації суб'єктів господарювання, неправомірного використання комерційного (фірмового) найменування та відповідних позначень (логотипів).

Права споживачів мають забезпечуватись в організаційно-господарських, внутрішньогосподарських та господарсько-виробничих відносинах, адже як справедливо вказує О.П. Віхров, всі господарські відносини є єдиною цілісною категорією, якій притаманні як певні загальні ознаки, так і внутрішня диференціація [6, с.30-31].

ГК України визначає організаційно-господарські відносини як відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю. «У таких відносинах суб'єкт господарювання (чи інший суб'єкт як учасник господарських відносин) або перебуває у підпорядкуванні суб'єкта організаційно-господарських повноважень, або іншим чином залежить від рішень і дій суб'єкта організаційно-господарських повноважень, не перебуваючи при цьому в його підпорядкуванні.» [7, с. 67].

Виходячи з наведеного безпосередньо реалізація державної політики щодо захисту прав споживачів здійснюється державними органами та органами місцевого самоврядування, які наділені організаційно-господарськими повноваженнями у сфері захисту прав споживачів та реалізують на практиці політику захисту прав споживачів та здійснюють заходи з контролю та управління у цій сфері. Вони впливають на господарську діяльність, через поєднання цілей реалізації споживчої політики і такого її аспекту як захист прав та інтересів споживачів, на основі чого забезпечується досягнення підприємствами цілком конкретного приватного інтересу – прибутку з одночасним досягненням соціальних цілей підприємницької діяльності, в тому числі підвищення рівня життя людей та задоволення їх потреб, що у кінцевому підсумку призводить до розвитку суспільства сталого розвитку. Таким чином, тільки належна реалізація організаційно-господарських повноважень у сфері захисту прав споживачів відповідними державними органами та органами місцевого самоврядування створює основу для впливу на суб'єктів господарювання для забезпечення прав та інтересів споживачів.

Також захист прав споживачів проводиться в організаційно-господарських відносинах, що виникають між саморегульованими організаціями та суб'єктами господарювання учасниками таких відносин, адже перші можуть приймати обов'язкові для своїх членів правила ведення господарської діяльності та стандарти якості. З метою захисту своїх прав та законних інтересів громадяни, відповідно до положень чинного законодавства можуть об'єднуватися у громадські організації споживачів (об'єднання споживачів). Для забезпечення інтересів та прав споживачів має відбуватись консолідований вплив державних органів, органів місцевого самоврядування, а також саморегульованих організацій бізнесу та споживачів, який забезпечить дотримання високих стандартів ведення господарської діяльності.

За легальним визначенням, яке використовується у ГК України, господарсько-виробничими є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності (ч.5 ст.3). Як вказує Н.О. Саніахметова «ці відносини складаються при здійсненні господарської діяльності з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг... між рівноправними суб'єктами господарювання, які не підпорядковані один одному».[8, с.642]. Тому на перший погляд може здаватись, що проблема забезпечення прав споживача у таких відносинах відсутня.

Проте існують ситуації за яких неналежне виконання договірних зобов'язань контрагентом суб'єкта господарювання, який реалізує товари, роботи, послуги кінцевому споживачу може призводити до порушення прав останнього. Наприклад, у 2020 році компанія Toyota відкликала близько 5,84 мільйонів автомобілів. Причиною таких дій стало виявлення несправності у автомобілях паливних насосів виробництва компанії Denso. Про відкличку кампанію Toyota зробила оголошення для споживачів через місцевих імпортерів автомобілів [9].

Також неякісне надання транспортно-логістичних послуг (недотримання умов зберігання або транспортування) може призводити до потрапляння у роздрібну торговельну мережу неякісних продуктів. Тому створення системи контролю за дотриманням вимог щодо якості у господарських договірних зобов'язальних відносинах створює основу для захисту прав споживачів. Запобігти таким порушенням прав споживачів має належна рекламаційна робота підприємства-покупця (замовника) та організація контролю якості виконання зобов'язань контрагентом.

Як справедливо вказує С.В. Солодченко «за своїм характером правовідносини, що виникають під час здійснення контрольних функцій суб'єктами господарювання, можуть бути кваліфіковані як зобов'язально-правові» [10, с.8]. Щоправ-

да треба доповнити, що у контексті захисту прав споживачів як елементу господарського правопорядку проведення контролю якості є також і елементом господарсько-виробничих відносин. При цьому ефективне забезпечення дотримання прав споживачів може відбутись тільки у органічному поєднанні господарсько-виробничих та внутрішньогосподарських відносин, з огляду на наступне.

Згідно ч.5 ст.6 Закону України «Про захист прав споживачів» виробник (виконавець) зобов'язаний забезпечити технічне обслуговування та гарантійний ремонт продукції, а також її випуск і поставку для підприємств, що здійснюють технічне обслуговування та ремонт, у необхідному обсязі та асортименті запасних частин протягом усього строку її виробництва, а після зняття з виробництва - протягом строку служби, в разі відсутності такого строку - протягом десяти років. Статтею 7 Закону України «Про захист прав споживачів» на виробника та продавця покладено обов'язок виконання гарантійних зобов'язань. Також статті 8, 9 Закону України «Про захист прав споживачів» передбачають необхідність забезпечити заміну неякісного товару на якісний.

Виконання цих обов'язків може бути реалізовано або через встановлення відповідних господарсько-виробничих відносин між виробником та продавцем, або з суб'єктом господарювання, який здійснює побутовий ремонт. Правовим засобом опосередкування таких відносин є господарський договір. Також реалізація цього обов'язку може відбутись на основі розвитку внутрішньогосподарських відносин шляхом створення відповідних структурних підрозділів у тому числі відокремлених.

Висновки. Попередження порушень прав споживачів вимагає від держави впровадження превентивного підходу для недопущення та попередження таких порушень, що є можливим у межах забезпечення дотримання господарського правопорядку. Для цього держава має забезпечувати дотримання вимог правомірної господарської діяльності, зокрема правил щодо чесної конкуренції та запобігати зловживанню монопольним становищем та іншим видам спотворення конкуренції, а також проявам недобросовісної конкуренції у сферах економічної діяльності, дотичних до споживчої сфери. Також порушення суб'єктом господарювання прав значної кількості споживачів ефективно може усуватись при відновленні правового господарського порядку.

Ці завдання можливо вирішувати тільки за умови запровадження відповідної державної економічної політики. Для забезпечення інтересів та прав споживачів має відбуватись консолідований вплив державних органів, органів місцевого самоврядування, а також саморегульованих органі-

зацій бізнесу та споживачів, який забезпечить дотримання високих стандартів ведення господарської діяльності, що відбувається у організаційно-господарських відносинах. Забезпечення дотримання прав споживачів має проводитись в органічному взаємозв'язку господарсько-виробничих та внутрішньогосподарських відносин, оскільки це дозволяє створити систему дотримання стандартів якості товарів, робіт та послуг, що реалізуються споживачам.

Перспективним напрямом подальших досліджень є визначення господарсько-правових засобів, доцільних для організації внутрішньогосподарських та господарсько-виробничих відносин для захисту прав споживачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кауфман Джош. МВА в домашніх умовах. Шпаргалки бізнес-практика/пер. з англ. Євгенія Кузнецова. 3-тє вид. Київ. Наш Формат. 2023. 416 с.
2. Кожухівська Р.Б., Транченко Л.В. Поведінка споживачів: навчальний посібник. Умань. ФОП Жовтий О.О. 2014. 360 с.
3. Василенко М.Д. Становлення господарського правопорядку в інноваційній сфері: до визначення пріоритетів. Часопис Київського університету права. 2010. № 2. С. 193-197.
4. Рішення Антимонопольного комітету України від 10.12.2019. №800-р справа № 143-26.13/101-19/45-19. URL: <https://amcu.gov.ua/storage/app/uploads/public/5df/e4e/3d3/5dfe4e3d33093028100625.pdf>
5. Звіт Антимонопольного комітету України за 2021 рік. URL: <https://amcu.gov.ua/storage/app/uploads/public/627/ccbc/c10/627ccbc10ef3d640199715.pdf>
6. Віхров О.П. Організаційно-господарські правовідносини: монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово». 2008. 512 с.
7. Бобкова А.Г., Захарченко А.М. Види організаційно-господарських відносин. Право України. 2019. С.65-80.
8. Саніахметова Н.О. Предмет регулювання Господарського кодексу України. Актуальні проблеми держави і права. 2004. С.640-645.
9. Беньковський Роман Toyota відкликає майже 6 млн. Машин. В чому річ? AUTO RIA. 30.10.2020. URL: <https://auto.ria.com/uk/news/autoservice-technology/252132/toyota-otzyvaet-pochti-6-mln-mashin-v-chem-delo.html>
10. Солодченко С.В. Правове забезпечення реалізації контрольних функцій суб'єктами господарювання. Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук. Київ. 2019. 18с.